

HÜSEYİN RACİ EFENDİ'NİN İLCÂM-I HISÂM VE İLZÂM-I 'AVÂM'

Bahir SELÇUK¹

Mesut ALGÜL²

Özet

Hüseyin Raci Efendi 19. yüzyılın ikinci yarısında günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan Zağra'da yaşamış ve o dönemin en büyük olaylarından biri olan 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşını (93 Harbini) bizzat müşahade etmiş bir şahıstır. Hüseyin Raci Efendi, manzum ve mensur pek çok eser kaleme almasına rağmen eserlerinin çoğunu bastıramamıştır. Buna rağmen Tarihçe-i Vak'a-i Zağra adlı eseri sayesinde döneminde çokça bilinen ve sevilen bir isim olmayı başarabilmiştir.

İlcâm-ı Hisâm, Hüseyin Raci Efendi tarafından 1894'ten sonra Zağra'da kaleme alınmıştır. Müellifin vakıf yöneticiliği yaptığı sırada kendisine yöneltilen ithamlara cevap mahiyetinde kaleme aldığı bu eser, 124 beyitlik küçük bir mesnevidir. İlzâm-ı Avâm ise bu metnin devamı ve tamamlayıcısı niteliğinde aynı vezin ve nazım şekliyle kaleme alınmış bir eserdir. Çalışmamızda bu iki eserin çevriyazısı yapılmış, şekil ve muhteva özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hüseyin Raci Efendi, 93 Harbi, İlcâm-ı Hisâm, İlzâm-ı Avâm, çevriyazı, inceleme.

HÜSEYİN RACİ EFENDİ'S İLCÂM-I HISÂM AND İLZÂM-I 'AVÂM

Abstract

Hüseyin Raci Efendi is a person who lived in Zagra in Bulgaria during the second half of the 19th century and personally observed the 1877-1878 Ottoman Russian War, one of the greatest events of its time. Hüseyin Raci Efendi has written many works of poetry and prose, but most of his works have not been published. Despite this, thanks to his work called Tarihçe-i Vak'a-i Zağra, he was able to become a well known and loved person in his time.

İlcâm-ı Hisâm was written by Hüseyin Raci Efendi in Zagra after 1894. This work, which is the answer to the accusations directed at him when the writer is managing the foundation, is a small mesnevi of 124 couplet. İlzâm-ı Avâm is the continuation and complement and has the same ode and prosody of this text. In our work, the translations of these two works have been made and information has been given about shape and content characteristics.

Key Words: Hüseyin Raci Efendi, 1877-1878 Ottoman Russian War (the '93 War), İlcâm-ı Hisâm, İlzâm-ı Avâm, transcription, analysis.

¹ Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bahirselcuk@gmail.com.

² Doktora Öğrencisi Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı A.B.D., 47mstalg@gmail.com .

GİRİŞ

Hüseyin Raci Efendi'nin Hayatı

Hüseyin Râci Efendi, günümüzde Bulgaristan sınırları içinde bulunan Karinabad kasabasına bağlı Molla Şeyh köyünde doğmuştur. Babası Hacı Hasan Efendi'dir. Memleketinde başladığı tahsilini İstanbul'daki çeşitli medreselerde tamamlar (Düzdağ, 2015: 13). Tasavvuf terbiyesini, Çırpan'da kütüphanecilik yapan ve daha sonra şehit olan Nakşî şeyhi el-Hac İsmail Efendi'den alır. Birçok mektepte hoca ve müdür olarak görev yapar (Uzun, 1999: 10-11). 1877/78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda (93 Harbi) Rus askerlerinin Eski Zağra'da yaptıkları zulümlere tanık olur, kendisi de şehrin ileri gelenleriyle birlikte hükümet konağına hapsedilir. Süleyman Paşa kuvvetlerinin şehri kurtarması üzerine serbest kalır ve ailesiyle ilk önce Edirne'ye sonra da İstanbul'a göç eder (Yenisoy, 2005: 164). Eski Zağra ve çevresinde olduğu kadar İstanbul'da da sevilip sayılan Hüseyin Raci Efendi, bu sırada diğer muhacirler gibi oldukça sıkıntılı günler geçirir. İstanbul'da yakın çevresinin ısrarı üzerine Eski Zağra'da ve göç sırasında başından geçenleri kaleme alır. Hüseyin Raci Efendi göçten sonra İstanbul'da çok kalmaz. Savaş sonunda imzalanan ve Osmanlı Devleti'nin aleyhinde ağır şartlar taşıyan Ayestefanos Antlaşması'ndan (3 Mart 1878) sonra yapılan ve bu antlaşmayı hafifleten Berlin Antlaşması (3 Temmuz 1878) üzerine Rumeli-i Şarkî Vilâyeti kurulunca ailesiyle birlikte 1879 Eylül ayında Eski Zağra'ya geri döner. 17 Ekim 1881'de Eski Zağra müftülüğüne atanır. Daha sonra 1883'ün Mart ayında yeniden öğretmenlik mesleğine döner (Düzdağ, 2015: 14).

Hüseyin Raci Efendi'nin *Malûmat*'ta Yunan harbi dolayısıyla yazdığı tebrik ve tarih manzumesinde (12 Haziran 1897) "Zağra-i Atik Cemaat-i İslamiyyesi Reisi" imzası vardır. Ancak aynı derginin 27 Zilhicce 1317 (27 Nisan 1900) tarihli sayısındaki şiiri "Meclis-i Kebîr-i Maârif âzâsından" unvanıyla yayımlandığından 1897'den sonraki bir tarihte İstanbul'a geldiği anlaşılmaktadır. Eski Zağra müftüsü olarak tanınan Hüseyin Raci Efendi, Meclis-i Kebîr-i Maârif üyeliği görevinde iken 1902 yılında vefat etmiştir. Hüseyin Raci Efendi'nin kabri Eyüp Sultan mezarlığındadır (Uzun, 1999: 11).

Hüseyin Raci Efendi'nin Eserleri

Hüseyin Raci Efendi'nin manzum ve mensur çeşitli eserleri bulunmaktadır.

Mensur eserleri: *Telhîsü'l-inşâ*, *Tarihçe-i Vak'a-i Zağra*.

Manzum eserleri: *Hicretnâme*, *Bedrika*, *İlcâm-ı Hisâm*, *İlzâm-ı Avâm*, *Dîvânçe*, *Eser-i Aşk*.

Telhîsü'l-İnşâ

1313(1895)'te İstanbul'da yayımlanan bu eser, Hüseyin Raci Efendi'nin sağlığında yayımladığı ilk ve tek eseridir. Eser, Zağra'da rüşdiye mektebinde muallim-i evvel olarak çalıştığı sırada kaleme alınmıştır. *Telhîsü'l-inşâ*, güzel okuma ve yazmayı öğretmek amacıyla orta öğrenim seviyesine uygun tarzda hazırlanmış bir ders kitabıdır (Uzun, 1999: 11).

Tarihçe-i Vak'a-i Zağra

Müellifi hayatta iken basımı için gerekli izin alındığı hâlde savaş yüzünden yayımlanamayan eser, daha basılmadan okuyanlarca çok beğenilmiş, bazı nüshaları Namık Kemal, Rezaizade Mahmud Ekrem gibi devrin tanınmış edebiyatçılarına da gönderilmiş ve onlar tarafından takdir edilmiştir. Hüseyin Raci Efendi'nin son şeklini 1897'de verdiği, ölümünden sekiz yıl sonra, 1910 yılında, oğlu topçu binbaşı Necmi Raci tarafından yayımlanan eser *Tarihçe-i Vak'a-i Zağra*, *Hercümerc-i Kit'a-i Rumeli* ve *Hicretnâme* başlıkları altında üç bölümden meydana gelmektedir (Uzun, 1999: 11).

Tarihçe-i Vak'a-i Zağra ile ilgili M. Ertuğrul Düzdağ tarafından *Hüseyin Râci Efendi Zağra Müftüsünün Hatıraları* *Tarihçe-i Vak'a-i Zağra* isminde kapsamlı bir çalışma yapılmıştır (Düzdağ, 2015). *Tarihçe-i Vak'a-i Zağra*'nın matbu nüshaları pek çok kütüphanede bulunmaktadır. Bunun yanında Hüseyin Raci Efendi'nin torunu Prof. Dr. Yüksel İnel Bey³'de müellifin kendi yazdığı nüsha da mevcuttur.

Hicretnâme

Eser, mesnevi nazım şekliyle yazılmış 364 beyitlik bir manzumedir. *Tarihçe-i Vak'a-i Zağra* ile birlikte basılmıştır. *Müfteilün/müfteilün/fâilün* kalıbı ile yazılmış olan eserde, göç ve göç sırasında yolda çekilen sıkıntılarla İstanbul'a gelen yüz binlerce muhacirin karşılaştığı zorluklar anlatılmıştır (Uzun, 1999: 11).

Tarihçe-i Vak'a-i Zağra ile birlikte basılmış olan *Hicretnâme*, bu eserin üçüncü bölümünü teşkil etmektedir. M. Ertuğrul Düzdağ, *Zağra Müftüsünün Hatıraları* isimli çalışmasında *Hicretnâme*'nin çevriyazılı metnine ve sadeleştirilmiş şekline yer vermiştir. Yrd. Doç. Dr. Belde Aka'nın da *Hicretnâme* ile ilgili bir çalışması mevcuttur (Aka, 2016). Müellifin kendi el yazısıyla yazmış olduğu *Hicretnâme nüshası* Prof. Dr. Yüksel İnel Bey'de mevcuttur.

Bedrika

1311(1893-1894) yılında yazılmış olan eser, 735 beyitten oluşmaktadır. Eser mesnevi nazım şekliyle ve *mefûlü/mefâ'ilün/fe'ûlün* kalıbıyla yazılmıştır. Eserin ilk 27 beytinde tevhit ve münacat kısımları bulunmaktadır. Bundan sonra 45. beyte kadar da mukaddime kısmı bulunmaktadır. Mukaddime kısmında esere konu olan hikâyenin gerçek bir olaydan hareketle kaleme alındığı belirtildikten sonra hikâyenin geçtiği yer ve karakterler hakkında bilgi verilmektedir. 45. beyitten sonra hikâyeye giriş yapılmaktadır. *Bedrika*'da, Bulgar bir kızın

³ Elindeki bilgi ve belgeleri bizimle paylaşarak böyle bir çalışma yapmamıza vesile olan Hüseyin Raci Efendi'nin torunu Prof. Dr. Yüksel İnel Bey'e teşekkürü borç bir biliriz.

Müslüman oluşu, daha sonra ailesi ve çevresi tarafından gördüğü baskılar sonucu İstanbul'a kaçı ve bu yolculuk sırasında yaşadığı olaylar anlatılmaktadır.

Bedrika'nın müellifin kendi el yazısıyla yazdığı ve Prof. Dr. Yüksel İnel Bey'de bulunan nüshasının yanında Süleymaniye Kütüphanesinde de bir nüshası mevcuttur.⁴

Divançe

Hüseyin Raci Efendi'nin kendi sanat anlayışı doğrultusunda kaleme aldığı şiirlerinden oluşan *Divançe*'si basılmamıştır. *Divançe*'nin de Prof. Dr. İnel'de bulunan eserler içinde olduğunu düşünüyoruz.

Eser-i 'Aşk

Bu eser de basılmamıştır. Bu eserin de Prof. Dr. İnel'de bulunduğu tahmin etmekteyiz.

1. İlcâm-ı Hısâm'ın Şekil ve Muhteva Özellikleri

a. Şekil Özellikleri

Hüseyin Raci Efendi'nin Zağra'da bir vakfın yöneticiliğini üstlendiği sırada kaleme aldığı bu eser, 124 beyitten oluşmaktadır. Mesnevi nazım şekliyle ve *mefûlü/mefâ'ilün/fe'ülün* kalıbıyla yazılmış olan manzumenin müellifin kendi el yazısıyla yazılmış nüshası Prof. Dr. İnel'de bulunmaktadır. *İlcâm-ı Hısâm*'ın yer aldığı bu nüshada *Hicretnâme*, *Bedrika* ve *İlzâm-ı Avâm* adlı eserler de bulunmaktadır. *İlcâm-ı Hısâm*'ın hangi tarihte yazıldığı tam olarak bilinmese de eserde yer alan bilgiler ve müellife ait olan müsvedde hâlindeki defterde eserin *Bedrika*'dan hemen sonra yer alması, 1310(1893-1894) tarihinden sonra yazıldığını göstermektedir. *İlcâm-ı Hısâm*'ın müellif hatlı tek nüshası, kırmızı mürekkeple ve rika hattı ile yazılmıştır.

b. Muhteva Özellikleri

İlcâm-ı Hısâm'ın lügat manası çekişmeyi, husumeti dizginlemedir. Eserde, Hüseyin Raci Efendi'nin de yönetici olduğu vakıf hakkındaki iddialar, bunlara verilen cevaplar ve sonunda da olayın tatlıya bağlanması ele alınmaktadır.

⁴ Tenkitli metnini yapmış olduğumuz eser yayım aşamasındadır.

Eser, Allah'ın varlığını ve birliğini ifade eden ve besmele mahiyetindeki bir beyitle başlamaktadır. Bu beytin ilk mısra'ı Farsça, ikincisi de Türkçedir.

Bâ-nâm-ı Hudâ konım âgâz

Dil-ğastelere odur devâ-sâz (1/1)

Eserin ilk beytinden hemen sonra hikemî üslubu andıran ve nasihat içeren beyitler yer almaktadır. Esere giriş mahiyeti taşıyan bu beyitler 40. beyte kadar devam etmektedir. Bu beyitlerde, bu dünya hayatının gelip geçici olduğu, dünyanın Firavun, Nemrud, Yezid ve Haccac gibi zalimlere bile kalmadığı, bu yüzden insanoğlunun kötü hasletlerden arınarak iyi ve doğru olana, şerden uzak durarak hayra yönelmesi tavsiye etmektedir:

Ey nefis bırak bu hırş u âzi

Da'vâ-yı menî vü ser-firâzi (2/10)

Dünyâya gelen gider be-her-ğâl

Muhtâc u ğanî vü pîr ü nev-sâl (2/11)

Nemrüd u Fir' avna ne oldu

Mes'üd u melâ' ine ne oldu (2/12)

Bâkî'nin "Âvâzeyi bu 'âleme Dâvûd gibi sal/Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş" beytine telmihte bulunmuş, dünyanın gelip geçiciliği bu suretle ifade edilmiştir:

Bâkî kalacak cihânda ancak

Bir hoşca şadâ imiş muhakkağ (2/15)

Esere giriş mahiyeti taşıyan ilk 40 beyitten sonra Raci Efendi, 70. beyte kadar kendisi ve vakıf hakkında ithamlarda bulunan kişi veya kişilerin özellikleri hakkında bilgi vermektedir. Bu özellikler aktararak bir Müslümanda olmaması gereken hususiyetler de ifade edilmektedir. Müslümanlar arasındaki ihtilaflar gayrimüslimlerin lehinde neticeler doğurduğu, kâfirlere yaltaklanma ve riayet etmenin bir köpekten yardım istemek gibi olduğu, kâfirlerle dost geçinmek gerekse bile zillet altına girilmemesi gerektiği dile getirilmektedir:

Küffâra tabaşbuş u ri' âyet
Câ'iz mi köpekden isti' ânet (5/43)

Lâzımsa da düşmene müdârâ
İzhâr-ı tezellül etme kaç' â (5/44)

Daha sonraki beyitlerde bir Müslümanın nasıl olması gerektiğini de ifade etmiştir. Bir Müslümanın özü ve sözü bir olmalıdır. Nasıl ki sadık demekle sadık olunmuyorsa Müslümanım demekle de Müslüman olunmuyor. Nitekim şekil olarak Müslüman olup tavrıyla din düşmanı olanlar da vardır:

Sözde denir adına Müselmân
Eṭvârı ' adū-yı dīn ü imân (5/45)

Tek nām ile Müslümānlık olmaz
Şādık demek ile şādık olmaz (5/46)

Sonraki beyitlerde bu kötü karakterli kişi veya kişilerin özellikleri aktarılmaya devam edilmiştir. Bunlar art niyetli, dedikoducu, haset sahibi, kıskanç, kibirli kişilerdir. Öyle ki bunlar kötü bir şöhrete bile razıdırlar. Bu durumu somutlaştırmak için "zemzem kuyusuna bevl eden adam" hikâyesine telmihte bulunulmuştur:

Bevvâl-ı la' in-i zemzemāsâ
La' netle murâdı nāmın ibkâ

Raci Efendi, 70. beyitten sonra kendisi ve vakıf hakkında asılsız iftiralarda bulunulduğunu, bunu yapanların vakıflara el koymak ve Müslümanları yerlerinden etmek niyetinde olduğunu ifade ederek, bunların ellerinde bir delilin olmadığını belirtmiştir:

Evḳâfı filân yemiş diyenler
Aḡrâz ile herze söyleyenler (8/70)

Evkâfa elin uzatmak ister

İslâmı yerinden atmak ister (8/71)

Bundan sonra 90. beyte kadar müellif kendisi ve vakıf hakkındaki ithamlara cevap vermiş, vakfın gelir ve giderleri hakkında bilgiler vermek suretiyle kendisini savunmak için delliller sunmuştur:

Maşrûf-ı cemâ'ati de diñle

Ta' dâd edeyim hulâşa cümle (9/84)

Mekteble cevâmi'e muğannen

Dört yüz liraya varır verilen (10/85)

Vergi alınır otuz beş altun

Ta' mîr ile nân otuz Napolyon (10/86)

Raci Efendi, daha sonra 100. beyte kadar kendisine ithamlarda bulunan kişi veya kişilere seslenmektedir. Bu iftirayı atan kişinin ne kadar kötü bir işe kalkıştığını ifade eden Raci Efendi, daha önce de böyle bir durumla karşılaştığını ve iftirayı atan kişinin de kötü bir akıbete uğradığını söyleyerek uyarıda bulunmaktadır:

Evkâfa oyuna kalkma zînhâr

Cehl ile yanarsın ey heveskâr (10/92)

N'oldu selefiñ ne hâşıl etdi

Çörek oyununda yandı gitdi (10/93)

Allâh büyükdür olma mağrûr

Postuñ çıkarır seniñ de bir mûr (10/94)

100. beyitten itibaren maruz kalınan ithamlar ve sıkıntılar dile getirilmekte buna rağmen halka ait olan vakıfların ayakta kalabildiği belirtilmektedir:

Ömrüm telef oldu gerçi ammâ
Evkâf-ı cemâ'at oldu ihyâ (11/100)

Raci Efendi, yaptığı hizmetlere karşı maddi bir menfaat gözetmediğini ve bu işleri sırf Allah rızası için yaptığını bunun neticesinde maruz kaldığı sıkıntılardan Allah'ın yardımıyla kurtulduğunu belirtmektedir:

Dehşetli o günleri geçirdik
Dil-ğastelere devâ içirdik (12/113)

Bu 'azm-i kavîyle luğf-ı Bârî
Bozdu o tılsım-ı ıztırârî (13/114)

Eserin son 5 beyti hatime kısmını oluşturmaktadır. Bu kısımdaki ilk beyitte manzumenin kalıbı verilmekte ve hasımlara göndermede bulunmaktadır. Sonraki 4 beyit ise Allah'ın varlığını ve birliğini bildiren dua mahiyetindeki Arapça beyitlerden oluşmaktadır:

Mef'ülü mefâ'ilün fe'ülün
Reşkinden ede'adü tecennün (13/120)

2. İlzâm-ı Avâm'ın Şekil ve Muhteva Özellikleri

a. Şekil Özellikleri

İlzâm-ı Avâm, *İlcâm-ı Hisâm*'in devamı niteliğinde bir eserdir. Eser, daha önce de bahsettiğimiz ve müellifin kendi el yazısıyla yazdığı müsvedde hâlindeki defterde *İlcâm-ı Hisâm*'dan hemen sonra devam etmektedir. Konu olarak da *İlcâm-ı Hisâm*'in devamı niteliğinde olan eser, aynı nazım şekli ve vezinle yazılmış 47 beyitten oluşmaktadır. Son beytin bir mısraı eksiktir.

b. Muhteva Özellikleri

Daha önce de belirttiğimiz gibi *İlzâm-ı Avâm*, *İlcâm-ı Hisâm*'in devamı niteliğinde bir eserdir. Raci Efendi bu eserde *İlcâm-ı Hisâm*'da kendisi ve yöneticilik yaptığı vakıf hakkında maruz kaldığı ithamlara karşı deliller ortaya koymaya çalışmış; eserini isimlendirirken böyle bir durumu göz önünde bulundurmuştur. Nitekim eserin lügat

anlamı; halkı susturma, ortaya koyduğu delillerle onları cevap veremez duruma getirmektir. Bu da eserin yazılış nedenini ortaya koymaktadır.

*İlcâm-ı Hısâm'*dan farklı olarak bu eserde sadece maruz kalınan ithamlara cevap verilmiş, daha somut ve resmî deliller ortaya konulmuştur. *İlzâm-ı Avâm'*da tevhit, dua, mukaddime mahiyetinde kısımlar bulunmamaktadır. Müellif, kendisine ithamda bulunan kişi ve veya kişileri doğrudan muhatap olarak esere giriş yapmaktadır:

Ey fikri saķım ü kec-ţabî' at
Bed-ĥâh-ı enâm ü bî-ĥamiyyet (14/1)

Dellâl-ı muşîbet ü garażkâr
Ĥabl-ı süfehâ vü herze-güftâr (14/2)

*İlcâm-ı Hısâm'*da vakıf için yapılan hizmet ve harcamalar delil olarak ortaya konulurken, *İlzâm-ı Avâm'*da vakfın alacaklı olduğu kişiler ve bu kişilerin borçları hakkında bilgiler delil olarak kullanılmıştır. Müellif, vakfa borçlu olan kişilerin isimlerini ve borç miktarını söylemiştir. Bu kişilerden bazıları maddi durumu iyi olduğu hâlde borcunu ödemeyen kişiler, bazıları da maddi durumu yetersiz olduğu için ödeyemeyen kişilerdir. Müellif, mağdur durumdaki kişileri mazur görse de maddi durumu yeterli olan kişileri bu tavırlarından dolayı ağır bir şekilde eleştirmektedir. Aşağıdaki tabloda eserde isimleri zikredilen vakfa borçlu kişiler ve borç miktarları verilmiştir:

Eserde Geçen Vakfa Borçlu Olan Kişiler	Eserde Zikredilen Borç Miktarı
Mîr Sâdık	Yedi Bin Kuruştan Fazla
Sâdık Aga	Üç Bin Kuruş
Durmuş Beg	On Bin Kuruş
Hacı Beg	Dört Bin Kuruş
Sarrâc Hacı Emîn	Bin Kuruş
Ömer Aga-zâdeler	Üç Bin Kuruş
Selîm Aga	Bin Kuruş
Sâ'ib	Hayli Mikdâr
Kalenderođlu	Hayli Mikdâr
Tevfik Efendi	Bin Kûsür Dirhem
Ziyâ Efendi	Bin Kûsür Dirhem
Şunda Bunda Denilip Zikredilmeyen	Hayli Mikdâr

*İlcâm-ı Hısâm'*da 38. beyit ile birlikte hatime kısmına geçilmektedir. Bu bölümde sözü daha fazla uzatmaya gerek kalmadığı söylendikten sonra asılsız ithamlarda bulunan kişilerin niyet ve mahiyetleri açıklanıp bunların sözlerine kulak verilmemesi gerektiği ifade edilmektedir. Son beyitte ise, eserin yazılış amacının kin, düşmanlık ve mevcut durumdan şikâyet olmadığı ifade edilmektedir:

Ey hâme uzatma kı̇l ü kı̇li
Bâdî-i melâl-i hasb-i hâli (18/38)

Nâ-dân sözüne vücüd verme
Beyhüde gâbîyle bahş e girme (18/40)

Beg-zâde deyip kı̇pılma zînhâr
Kim ol mütemerrid ü sebük-sâr (18/42)

Bu nazma degil sebeb 'adâvet
Yâhüd o maķûleden şikâyet (18/44)

SONUÇ

Hüseyin Raci Efendi yaşadığı dönem itibarıyla Balkanlardaki Türk edebiyatının önemli isimlerinden birisi olmuştur. Özellikle 93 Harbi'nde o bölgede meydana gelen olayları anlatması hasebiyle tarihî bir belge niteliği taşıyan *Tarihçe-i Vak'a-i Zağra*, samimi bir dille kaleme alınmış önemli bir eserdir. Hüseyin Raci Efendi daha çok bu mensur eseri ile anılsa da bunun dışında önemli manzum eserlere de sahiptir. *Bedrika* adlı eser o dönemde yaşanmış gerçek bir olayı anlatması bakımından önemli bir yere sahiptir. Bu eserde de bölgedeki Müslüman halkın fikir ve vicdan hürriyeti açısından karşılaştıkları zorluk ve baskılara dikkat çekilmiştir. Çalışmamızın konusunu teşkil eden *İlcâm-ı Hisâm* ve *İlzâm-ı Avâm* adlı eserler ise bu dönemde Müslüman halkın kendi aralarındaki çekişmeleri ele alması bakımından büyük bir önem teşkil etmektedir. Hüseyin Raci Efendi, Müslüman halkın maruz kaldığı baskı ve zulümlerle birlikte kendi aralarındaki kavga ve çekişmelerin kendilerini daha da zor bir duruma getirmesinden yakınmış ve bu durumun gayrimüslimlerin lehine olduğunu belirtmiştir.

Hüseyin Raci Efendi, *Tarihçe-i Vak'a Zağra*'da gösterdiği sanat becerisini manzum eserlerinde de göstermeyi başarmıştır. *Hicretnâme* dışında hiçbir manzum eserinin basılmamış olması bu eserlerin bilinip okunmasına büyük bir engel teşkil etmiştir. Buna rağmen dönemin önemli sanatçıları tarafından Hüseyin Raci Efendi'nin sanatı ile ilgili olumlu değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmamızda Hüseyin Raci Efendi'nin şiir alanında gösterdiği başarının örneği olan ve tarihî bir belge özelliği de arz eden iki manzum eseri ilim âleminin istifadesine sunulmuştur.

EK:

İlcâm-ı Hısâm'ın Çevriyazılı Metni⁵

[1]

İLCÂM-I HİŞÂM

(mef' ülü/mefâ' ilün/fe' ülün)

1. Bâ-nâm-ı Hudâ konim âgâz
Dil-ğastelere odur devâ-sâz
2. Ey dil bu cihân-ı bî-bekâya
Dil verme şaşım o bî-vefâyâ
3. Mağrûr-ı beğâ vü sıhhat olma
Meftûn-ı ğinâ vü şervet olma
4. Her kim ki ola hayâta mağrûr
Âmâl ü hevesle zâr u rencûr
5. Olmuş olacak hayâl ü vehmi
Meslûb ediyor huzûr u fehmi
6. Dünyâya esîr olanları gör
Görmüş mü huzûr o serserî şor
7. Gündüz gece hırş ile yerler
Bir lokma peyinde der-be-derler

⁵ Metindeki beyitler numaralandırılmış, vezin gereği kısa okunması gereken ünlüler (zihaf), italik olarak yazılmıştır. Eserin sayfa numaraları sol üst köşede köşeli ayraç içerisinde verilmiştir.

8. Biñ bāb çalar gezer uşanmaz
Dünyâyı temellük etse kıanmaz

[2]

9. Yā Rab ne bu hırş u huşık sevdā
İnsānı eder hemīşe rüsvā
10. Ey nefis birağ bu hırş u āzı
Da'vā-yı menī vü ser-firāzı
11. Dünyāya gelen gider be-her-hāl
Muhtāc u ğanī vü pīr ü nev-sāl
12. Nemrūd u Fir'avna ne oldu
Mes'ūd u melā'ine ne oldu
13. Āfāka şeref veren efādıl⁶
Esvāka sığışmayan erāzil
14. Nerde o yüce ferişte-hūlar
N'oldu bu habiş-i herze-gūlar
15. Bāķi kalacağ cihānda ancağ
Bir hoşca şadā imiş muhağğak
16. Hıyır işle 'ibāda nef'a olsun
Pāk eyle diliñ hużūr bulsun
17. İnsānı mehāmid eyler insān
İnsānı kul eyleyendir ihsān

⁶ Metinde "efāsıl" şeklindedir.

[3]

18. Haccâcı mezâlim etdi bed-nâm
Hübşından olur Yezîde düşnâm
19. Fazl u şeref âdeme güzel hüy
Bed-hüy münâfîk u sitem-cüy
20. Zann etmesin iledir şerâfet
Pâyeyle ğınâdadır siyâdet
21. Nisbet ile iftihâr olunmaz
Ser-mâyesiz i' tibâr olunmaz
22. İnsâna aşıl şeref kemâli
Fazl u hüneriyle ' ilm-i hâli
23. Emrâz ğılından et diliñ pāk
Zirā ki o derddir hevelnāk⁷
24. İsterseñ eger beķā-yı nāmıñ
Yap ğöñlünü cümle hāşş u ' āmıñ
25. Celb et dil-i nāsı tatlı sözle
Her işde rızā-yı Haķķı ğözle
26. Dil var ki şerefde beyit-i ekrem
Belki ' aζametde ' arş-ı a' ζam

[4]

27. Şüretle degildir âdemiyyet
Sîretde fezā' il ü meziyyet

⁷ "Hevlnāk" kelimesi vezin gereği "hevelnāk" şeklinde okundu.

28. Şüretde 'ubür olmadıkça
Aķşā-yı fenā bulmadıkça
29. Gülzār-ı haķıķate erilmez
Firdevs-i serā'ire girilmez
30. Ol zāta ki verdi Haķ ferāset
'İrfān ü başiret ü başāret
31. Nefsinde görür neķā'ışı hep
Kendin bulur 'āciz ü mu'ayyeb
32. Ğafletden uyan efendi sen de
İhlāş ile tūt kulaķ bu pende
33. Ķalbiñde meķin o şekk ü reybi
Vechiñde bedīd o ħabş ü 'aybı
34. Pāk et o zemā'imi gönülden
Sil naķş-ı cerā'imi gönülden
35. Özüñde sözüñde müstaķīm ol
Vicdāññ öñünde olma mes'ül
36. 'Ālem ne dilerse söylesinler
A' dā ħasedinden iñlesinler

[5]

37. Ħilķatde mefāzıl ādem oğlu
Fıtratta mübeccel ādem oğlu
38. 'Unvāñı iken mükerrerem insāñ
Lāyık mı ola ezell-i ħayvāñ

39. Bed-ıynete her ne iylik etseñ
Dünyāya velev ki melik etseñ
40. İzrârını kaçd eder yine ol
Bî-çāre denā'et ile mecbül
41. A' dāya si' āyet eyle ey mîr
Dîn kardaşını revā mı taḥķîr
42. Yok sende a dūn ğayret-i dîn
İslāma ne ol ' adāvet ü kîn
43. Küffāra tabaşbuş u ri' āyet
Cā'iz mi köpekden isti' ānet
44. Lāzımsa da düşmene müdārā
İzhār-ı tezellül etme kaç' ā
45. Sözde denir adına Müselmān
Eṭvārı ' adū-yı dîn ü imān
46. Tek nām ile Müslümānlık olmaz
Şādık demek ile şādık olmaz

[6]

47. Bālāya ḥasedle ta' n u teşnî'
Rütbeñ a rezîl eder mi terfî'
48. Çirk-āba da düşse gerçi cevher
Kıymetde naķîşa bulmaz anlar
49. Her dānde ḥarām ifk ü bühtān
Bühtān ḥaşā'ış-i le' imān

50. Bühtân nifâk 'alâmetidir
Bühtân şer'î hasâletidir
51. Kibr ehline kibrdür taşadduk
Alçaqlara etmeli teferruk
52. Kör olmuş iki gözü hasûduñ
Geçsin yere ey denî vücûdun
53. Ser-tâ-be-şadem habâset-âlûd
Murdâr u rezîl ü merd-i merdûd
54. Bevvâl-ı la'îñ-i zemzemâsâ⁸
La'netle murâdı nâmin ibkâ
55. Ey şab'ı hasûd nân-ı gayra
Göz dikdiñ 'adûsun ehl-i hayra
56. Sû'-i edeb eylediñ Hudâya
Kim râzı degilsin ol kazâyâ

[7]

57. Şüretde beşer velî ne âdem
Sîretde habâ' iş-i mücessem
58. Eylemiş gibi o şirret-endiş
Dil-rîş eder 'âlemi⁹ o bed-kîş
59. Haysiyyet-i nâsa göz diker dñn
İhsân-ı Hudâyı reşk eder dñn

⁸ 'Arabîden meşnevî tercümesidir. (Müellif)

⁹ Sayfa kenarında "âdemi" ibaresi de bulunmaktadır.

60. Halkın zararında intifâ'ı
Gayrın kederinde intifâ'ı
61. Lâ-hayre şerirun kejdümāsā
El-cāhilu ħunfesā vü fessā¹⁰
62. Şorsañ ne için cihāna geldiñ
Bî-fā'idesin de ya ne geldiñ
63. Her müyü kıyām eder cevāba
Taqrîr-i ħışâl-i şer nişāba
64. Derler o ħabîş-i şüm-ı bed-kār
Ser-mest-i hevā zenim ü bî-ār
65. Yok anda edeb ħayā' ħamiyyet
Nāmūs u vaķār u şerm ü ħayret

[8]

66. Merküz-ı ħabî' atı ħabā'is
Maĥzā şer için vücūdu ħādiş
67. Bu vechle zübde-i ħışāli
Maĥlūķ-ı acib yok mişāli
68. Ehl-i dil eder ħulūbu tedķik
Nik ü bed [ü] her feriki tefrik
69. Lāf ile enāmı şanma mülzem
Āşār ile müştehirdir ādem
70. Evķāfı filān yemiş diyenler
Aĝrāz ile herze söyleyenler

¹⁰ Akrep gibi olan şerlide hiç bir hayır yoktur, cahil kişi mayıs böceği ve yellenme (gibidir).

71. Evkâfa elin uzatmak ister
İslâmı yerinden atmak ister
72. Her demde bu iftirâ dilinde
Da'vâya sened hani elinde
73. Böyle kuru iddi'âya ancak
Var ise kulağ tutandır ahmağ
74. Da'vâya gerek delil ü bürhân
Vâhî sözü diñlemez hakimân
75. Ağzında anıñ yimece çıksın
Hey müfteri Hağ eviñi yıksın

[9]

76. Diñle şu sözümü diñle alçağ
Bürhân ile her biri musaddağ
77. Şor **Hacı Babaya** dağl u südu
Var mıydı cemâ'atıñ nuğüdu
78. Yok idi nuğüd u vâridâtı
Böyle ne 'ağâr u hâşılâtı
79. Evkâfi biz etmedik mi ihyâ
Dükkân ü otel 'ağâr inşâ
80. Var etmege böyle yoğ u elbet
Mümkün mü meger ola kerâmet
81. Zağmetle yapıldı bunca dükkân
Himmetle vücûda geldi ol hân

82. Mevlâya şükür bugün 'aķārāt
Mazbûṭ verir her ay ücürāt
83. Baķ yıldı yekün-ı vāridātı
Beş yüz lira vardır 'ā'idātı
84. Maşrûf-ı cemā'ati de diñle
Ta'dād edeyim ḥulāṣa cümle

[10]

85. Mekteble cevāmi'e muķannen
Dört yüz liraya varır verilen
86. Vergi alınır otuz beş altun
Ta'mîr eylenen otuz Napolyon
87. Tekfin ü cenā'iz ü i'âne
Seyyāḥ u ġarîb ü ṭalibāna
88. Mecbūrî maşārîf ile cümle
Altmış liradan biraz da fażla
89. Gördüñ mü nedir ḥülāṣa defter
İrād ile şarfı eyle ez-ber
90. İrād ile şarfı vur kıyāsa
Bāķî ḳalıyor mu iḥtilāsa
91. Ey tab'ı saķîm ü 'aķlı muhtel
Çeşmin ḥased ü ṭama'dan aḥvel

92. Evkâfa oyuna kalkma zînhâr
Cehl ile yanarsın ey heveskâr
93. N'oldu selefiñ ne hâşıl etdi
Çörek¹¹ oyununda yandı gitdi
94. Allâh büyükdür olma mağrûr
Postuñ çıkarır seniñ de bir mûr

[11]

95. Sen kahveciginde herze söyle
İşkanbil ü tavla oynu belle
96. Ey ağzı açık kenîf ü murdâr
Bed-râyihañ etdi halkı bizâr
97. Toprak doyurur seni ne dünyâ
Ey çeşm-i harîş seg-be-şahrâ
98. Kâr etdi dile cefâsı dehrîñ
Bilmem ne şafâsı var bu şehriñ
99. İnşâf ey ehl-i Zağra inşâf
Mevşül-ı ümîdim oldu isrâf
100. Ömrüm telef oldu gerçi ammâ
Evkâf-ı cemâ'at oldu ihyâ

¹¹ Çörek Mehmed Efendi nâmında biri idi. (Müellif)

101. Bir noktada ehl-i dîni tutduk¹²
Gerçi nice havf u zehr yutduk
102. Yek-dil gözedip bu ittifâkı
Milletde bırakmadık nifâkı
103. Bu hâli idâmeye çalışdık
Teşnî' -i esâfile alışdık

[12]

104. Şad bār şükür Hudâ-yı Mennân
Tevfikini kıldı yâr ü ihsân
105. Birçok eşere muvaffak olduk
Haylî maraža ' ilâc bulduk
106. Agrâz ile hizmet etmedik biz
Bir loğmaya minnet etmedik biz
107. Dînâr ü derâhim iddihârı
Gönlüm o gubârdan da ' arî
108. O fikr ile bunda gelmedim ben
Niyâtım ' ayân Hağğa rüşen
109. Etdi beni lîk ahâlî da' vet
İlhâh ü ricâ vü istimâlet
110. İhlâş u niyâz-ı muhlişâne
Kâr etmedi hâşılı bahane

¹² Sayfa kenarı: "Müfred: Dîvâr-ı pesinde ' av' av-ı seg/Hikmetdir o kelbe oş demezsek.

111. Gördüm eşer-i hülûs-ı niyyet
Ol da' vete eyledim icâbet
112. Müdhişdi vaţan harâb o eyyâm
Nevmîd gönül bilinmez encâm
113. Dehşetli o günleri geçirdik
Dil-ğastelere devâ içirdik

[13]

114. Bu 'azm-i kavîyle lutf-ı Bârî
Bozdu o tılısm-ı ıztırârı
115. Mâzîyi düşün de bak bu hâle
Hayret alır 'aklı lâ-muḥâle
116. Āşâra nazarla dersin elbet
İkdâm-ı cemâ' ate kerâmet
117. Maḳşad degil iftiḥâr¹³ ü minnet
Taḥdîş-i ni' am ümîd-i raḥmet
118. Ḥuffâş degil başîr-i envâr
Ammâ güneşi kim eyler inkâr
119. Ḥuffâş-ı başar ki ba' zî ḥâdiş
Bu nazm-ı maḳâle oldu bâ' iş
120. Me' ūlü mefâ' ilün fe' ūlün
Reşkinden ede 'adü tecennün

¹³ Metinde "iftihâr" şeklindedir.

121. Allāhu ecellü ve huve ḥasbi
Ni' me'l-melikü'l-kerimü Rabbi¹⁴

122. Sübhâneke ente zü'l-‘aṭāyā
İnni le-mine'l-‘uşāti zü'l-ḥaṭāyā¹⁵

[14]

123. İğfir li-ḥaṭi'ati İlähî
Ḥalliş ‘ameli ‘anil-melâhî¹⁶

124. Zannî bi-ke Rabbenâ Cemîlün
Ḥaḳḳîḳ bi-ke zannî yâ Hamîdun¹⁷

İlzâm-ı Avâm'm Çevriyazılı Metni¹⁸

İLZÂM-I 'AVÂM

[1/14]

(mef' ulü/mefâ' ilün/fe' ulün)

1. Ağzında dediğodu maḳālî
Fikrinde yedi şüru ḥayālî
2. Evḳâf dilinde vird 'azâ'im
Erkân dilinde derd dâ'im
3. Çeşminde diken vazîfe-ḥ'ārân
Ḥuddâm-ı mesâcid ü debistân

¹⁴ Allah en yüce olandır ve O bana yeter, cömert/kerem sahibi olan Rabbim ne güzel sultan/hükümdardır.

¹⁵ Ey (Allah'ım) seni tenzih ederim. Sen ihsan/bağış sahibisin, şüphesiz ben hata/günah sahibi asilerdenim.

¹⁶ Ey İlahım (Allah'ım), amelimi eğlence/faydasız işlerden kurtar, benim günahımı bağışla.

¹⁷ Benim sana karşı olan zannım/düşüncem güzeldir. Ey hamde layık olan sana karşı olan zannımı gerçekleştir.

¹⁸ Köşeli ayrıç içerisinde verilen rakamların birincisi İlzâm-ı Avâm'ın sayfa numaralarını, ikincisi ise elimizdeki nüshada bu eserin bulunduğu sayfa numaralarını ifade etmektedir.

4. Hıdmet bedeli fakîr ü kıtmîr
Aldıkları çend pâre mangır

[2/15]

5. Anlar ki vazîfe-ğ̃âr-ı evkâf
Tağdîs edilirdi 'inde'l-eslâf
6. Milliyeti dîni cāmî mekteb
Ma'ber iledir kıyâm-ı mezheb
7. Evkâf bekâ-yı şer'a hâdim
'İlm ü 'amel ile dîn kı'ım
8. Mekteble mesâcide i'âne
Vâcibdir o cümle Müslümâna
9. Dağl etme bu yola şarf u ħarca
Ta'n eyleme ehl-i ihtiyâca
10. Hedm eylemedir binâ-yı dîni
Kahr eylemedir bu Müslimîni
11. Ta'n eyledigin ġayûr-ı millet
Mebğûzuñ o ħayr-ğ̃âh-ı ümmet
12. Evkâf bize emânetu'llâh
Ĥayyâke'llâhu keyfe entâh¹⁹
13. Söyle kime etmişiz ihânet
Ya hangi emânete ħıyânet
14. Yok setrde ve-lik derd-i millet
Endîşe-i dîn ü fikr-i ümmet

¹⁹ Vakıflar bize Allah'ın emanetidir. Allah seni yaşatsın, hâlin nasıldır.

[3/16]

15. Ol kes ki ğanî vü vaqfa medyûn
Vermezse odur mehîn ü mel'ün
16. Ğayra dil uzatma hey yalelli
Evķâfi yiyenler işte belli
17. Ez-cümle birisi **Mîr Şâdıķ**
Borcu yedi biñ ğuruşdan artıķ
18. Diğer o zavallı **Şâdıķ Aĝa**
Üç biñdir anıñ da borcu ĥâlâ
19. Etmekde bu iki dÛn-himmet
Erkân-ı cemâ'âti mezemmet
20. Borcun ödemez temerrüdünden
Bir ĥayr işi yok te'annüdünden
21. Kendileri vaqfa borçlu suçlu
Buĝz etmede ĝayra suçlu ğüçlü
22. Evvelki 'anüd ikinci aķmak
Meş'üm-ķadem mişâl-i laķlaķ
23. Söylenmeleri berâ-yı aĝrâz
Kinlenmeleri o müzmin emrâz
24. Maķsadları hey'et ola fâriĝ
Zimmetleri ķalsın ol mebâliĝ

[4/17]

25. Taḥṣîlî 'asîr ḥaylî pâra
İflâs ile uğradı ḥasâra
26. **Durmuş Beg** ü vârişâtı borcu
On biñ idi yandı yoḡ 'ilâcı
27. Dört biñ şü kadar da **Hâcı Beg**de
Yoḡ çâresi batdı ol mekilde
28. Sarrâc **Hâcı Emîn** de gitdi
Tâm biñ ğuruş idi hiç etdi
29. Medyân 'Ömer Aġa-zâdeler hem
Üç biñ mi nedir iyice bilmem
30. Biñ olsa gerek **Selîm Aġada**
Sessiz gezinen iki arada
31. **Şâ'ible Kâlander** oġlunuñ var
Defterde nüvişte ḥaylî miḡdâr
32. **Tevfik** ü **Ziyâ Efendiniñ** hem
Zimmetleri biñ kûsür dirhem
33. Bir ḥaylî de şunda bunda maṭlûb
Nâ-çâr ü arada 'aḡlı meslûb
34. Ol kimse ki ḥavfı yoḡ Ḥudâdan
Me'mûl mü ḥayr o bî-ḥayâdan

[5/18]

35. Zî-ķudret elinde para mevcūd
Borcun ödemez o ĥisset-ālūd
36. Ammā o ki deyniñ eyler iķrār
Medyūna velī zarūreti var
37. Ma' zūr bu çāresizler işte
Yok řākati vermege güzeşte
38. Ey ĥāme uzatma ķil ü ķālī
Bādī-i melāl-i ĥasb-i ĥālī
39. Bir řaĥş ki 'add olunmaz insān
Almaz anı ķāle ehl-i 'irfān
40. Nā-dān sözüne vücūd verme
Beyhūde ġabīyle²⁰ baĥşe girme
41. Bilmez misin olmaz un kepeksiz
'Ālemde olur mu köy köpeksiz
42. Beg-zāde deyip ķapılma zīnhār
Kim ol mütemerrid ü sebük-sār
43. Bī-maġz dimāġı hem müşevveş
Kānūn-ı ĥuşūmete ĥařab-keş
44. Bu nazma degil sebeb 'adāvet
Yāĥūd o maķūleden şikāyet
45. Maķşūd-ı faķāř budur ahālī
...

²⁰ Metinde "اشكله" (eşekle)" ibaresi de bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Aka, Belde (2016). *93 Harbi'nde Yaşanan Göçün Edebiyata Yansıması: Hüseyin Râci Efendi'nin Hicretnâme'si*. Amasya: Göç ve Kültür Sempozyumu s. 61 - 71.

Bursalı Mehmed Tahir (1333). *Osmanlı Müellifleri*. C. II. İstanbul. s.207

Düzdağ, M. Ertuğrul (hzl.) (2015). Hüseyin Raci Efendi, *Zağra Müftüsünün Hatıraları: Tarihçe-i Vak'a-i Zağra*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Hüseyin Raci Efendi (1311). *Bedrika*, (Prof. Dr. Yüksel İnel'de bulunan elyazması nüsha)

Hüseyin Raci Efendi. *İlzâm-ı Avâm*, (Prof. Dr. Yüksel İnel'de bulunan elyazması nüsha)

Hüseyin Raci Efendi. *İlcâm-ı Hısâm*, (Prof. Dr. Yüksel İnel'de bulunan elyazması nüsha)

Hüseyin Raci Efendi (1313). *Telhîsü'l-İnşâ*, İstanbul: 'Âlem Matba'ası.

Necmi Raci (nşr.) (1326). Hüseyin Raci Efendi. *Tarihçe-i Vak'a-i Zağra*, İstanbul: Hürriyet Matba'ası.

Uzun, Mustafa (1999) "Hüseyin Râci Efendi" *DİA*, C. 19, s. 10-12.

Yenisoy, Hayriye Süleymanoğlu (2005). *Edebiyatımızda Balkan Türklerinin Göç Kaderi*.

Ankara: Toplumsal Gelişim Derneği Yay.

